

Jiří Beňovský

PHILO FICTION

Historky z podsvětí filozofie

**DESCARTES
NIETZSCHE
PARFIT
ARISTOTELES
LOCKE
DAVIDSON
KANT
LEWIS
a další**

DOKOŘÁN

Jiří Beňovský

Philo Fiction

Historky z podsvětí filozofie

Jiří Beňovský

Philo Fiction

Historky z podsvětí filozofie

The first edition of this work was published in French by the Rennes University Press in the "Épures" series (2023).

All rights reserved. The Czech translation is published with the agreement of the University of Rennes Press, copyright holders of the original work.

La première édition de cet ouvrage a été publiée en langue française par les Presses universitaires de Rennes dans la collection « Épures » (2023) intitulé Philo fiction: Penser avec le cinéma. Tous droits réservés. La traduction en langue tchèque est publiée avec l'accord des Presses universitaires de Rennes, titulaires des droits d'auteurs de l'œuvre originale.

Copyright © University of Rennes Press, 2023

Translation © Jiří Beňovský, 2025

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání v českém jazyce (první elektronické)

Z francouzského originálu *Philo Fiction* přeložil autor.

Odpovědná redaktorka Klára Soukupová.

Obálka, sazba a konverze do elektronické verze Michal Puhač.

Vydalo v roce 2025 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, Praha 5,

dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz,

jako svou 1 315. publikaci (452. elektronická).

ISBN 978-80-7675-226-9

Věnováno mým rodičům
za jejich nekonečnou podporu
a výchovu pečlivým sledováním *Star Treku*.

Obsah

O zrození knihy	9
Předmluva: Představivost, film a filozofie	11
Kapitola I: Život snů	15
Kapitola II: Váš mozek v kádi	23
Kapitola III: Stroj na výrobu štěstí	29
Kapitola IV: Důkaz boží existence	35
Kapitola V: Váš mozek rozříznutý na dvě půlky	45
Kapitola VI: Princ, švec a paměť	53
Kapitola VII: Jožin z bažin	59
Kapitola VIII: Slavnostní sebevražda	67
Kapitola IX: Tramvaj do stanice Vražda a utopené dítě	75
Kapitola X: Batman a věžňovo dilema	85
Kapitola XI: Umělá mysl	91
Kapitola XII: Být, či nebýt člověkem: to je, oč tu běží	97
Kapitola XIII: Terminátor a záhadný případ rajčat	105
Kapitola XIV: O zombiích a lidech	111
Kapitola XV: Théseova loď	115
Kapitola XVI: Zítřka už dnes	129
Kapitola XVII: Vítejte ve světě iluzí: mýtus svobodné vůle	137

Kapitola XVIII: Příručka pro cestu časem	145
Kapitola XIX: O jedné kočce, paralelních vesmírech a nesmrtelnosti	155
Filmografie	167
Bibliografie	169

O zrození knihy

V roce 2023 vyšla v nakladatelství Presses universitaires de Rennes moje francouzsky psaná kniha *Philo Fiction*. Publikace, kterou držíte v rukou, vlastně není překladem, ale spíše novou, českou verzí původního textu, která obsahuje četné úpravy a více či méně významné změny roztroušené v celé knize, trochu jako když se snažíte udělat recept podle babičky a skončíte s něčím, co je sice podobné, ale přesto má zcela novou chuť.

Ačkoli filozofické pozadí a celková struktura knihy zůstávají stejné, chtěl jsem zde přinést některé aktualizace a také jsem se rozhodl přidat trochu českého koření. Zmínka o Járovi Cimrmanovi nebo název kapitoly „Jožin z bažin“ by asi u Francouzů nenašly pochopení. Tato nová verze knihy je tedy tak trochu jako dobré pivo: vznikla s láskou k rodné zemi a doufám, že si její čtení užijete stejně, jako jsem si já užil její psaní.

Představivost, film a filozofie

Filozofové používají pro svou práci nezbytné nástroje jako každý jiný, a kdo by si myslel, že mezi ně patří pouze prašná knihovna a potrhaný župan, ten se mýlí. Jedním z nejdůležitějších nástrojů filozofie je představivost. Ta je pro tuto profesi nezbytná – tak jako pro každou tvůrčí profesi. Ve filozofii vytváříme myšlenky a argumenty, které potřebujeme k jejich pochopení. A protože mají filozofové smysl pro humor, který by často mohl konkurovat i stand-up komikovi, vynořují se zpod jejich per (nebo klávesnic) situace, které jsou někdy tak bizarně nesourodé, že by se vedle nich i Lewis Carroll cítil jako autor realistických románů. Tyto imaginární situace nejsou ale pouze pro zábavu (i když to také): vždy mají za cíl pomoci nám pochopit něco hlubokého a vážného o světě a o nás samých.

Když si filozof sedne k práci, nemusí si zrovna říkat: „Jaký dobrý vtip dnes asi vymyslím?“ Ale zapomeňte na představu jakéhosi shrbeného mnišského písaře s uzavřenou tváří, skloněného nad svým rukopisem, potíciho se a vzdychajícího v samotě své věže ze slonoviny. Filozofové jsou někdy pankáči, někdy motorkáři, kteří milují Harley-Davidson, někdy horolezci, někdy jsou plaší a někdy extrovertní, často pařmeni, ale ať jsou jak-

koliv rozmanití, mají jedno společné – s vášní se vrhají do otázek, které by na první pohled mohly vypadat jako nesmysly, ale které se po důkladném promyšlení uká-
žou jako komplexní a fascinující.

Jedním z dalších hlavních nástrojů, kterým filozofové čarují, jsou takzvané *myšlenkové experimenty*. Stručně řečeno, jedná se o příběhy nebo situace, které často zahrnují nápady poněkud přitažené za vlasy a leckdy také myšlenky podobné sci-fi. Není divu, že byly mnohé myšlenkové experimenty nastolené filozofií následně použity jako základ filmových scénářů, a my se v této knize budeme zabývat řadou z nich. Jak uvidíme, skutečným scenáristou *Matrixu* byl René Descartes.

Cíl je pokaždé stejný: vytvořit „extrémní“ situaci, ve které můžeme otestovat naše teorie, nápady a pojmy. Tyto „hraniční případy“ zdůrazňují určité filozofické myšlenky a nutí nás, abychom své uvažování dovedli do krajnosti. Svým způsobem se tak stáváme průzkumníky *možných světů* – světů, které jsou podobné tomu našemu, ale kde se určité věci dějí jinak nebo se ukáží být odlišné, což nám umožňuje tyto alternativní situace prozkoumat a poučit se z nich.

Mluvil jsem o současných filozofech, kteří jezdí na motorkách nebo lezou po horách, ale užívání takových myšlenkových experimentů je metoda, kterou mnozí filozofové využívali už odedávna. V této knize vás chci pozvat, abyste se s těmito lidmi a jejich myšlenkami seznámili. Podíváme se na různé bizarní příběhy

a situace, které obývaly a stále obývají filozofii. A jak uvidíte, často budeme moci sledovat, jak tyto myšlenky využili filmaři k vytvoření dobré zábavy, která nás zároveň donutí přemýšlet.

Doufám, že si ji rádi přečtete a zdravě se u ní zapotíte přemýšlením.

Jiří Beňovský

Život snů

Co mají společného Tom Cruise a René Descartes?

Zaškrtněte:

- ☐ Oba jsou nesmírně bohatí a slavní.
- ☐ Oba se zajímají o vědu.
- ☐ Oba si myslí, že jejich život je jen sen.

V roce 2022 byl Tom Cruise nejlépe placeným hercem na světě, když si filmem *Top Gun: Maverick* vydělal 100 milionů dolarů. Jeho současný majetek se odhaduje na 570 milionů dolarů. To není špatné. René Descartes se narodil v roce 1596 a to Hollywood ještě neexistoval. Descartes se však narodil do bohaté rodiny a nikdy se nemusel živit prací. Vždy pracoval hlavně pro radost, a stal se tak jedním z nejslavnějších filozofů v historii. Jeho výrok „Myslím, tedy jsem“ je rozhodně slavnější než jakákoli filmová hláška Toma Cruise. Tak tedy jeden bod pro Descarta.

Descartes byl filozof a vědec. Studoval zejména fyziku a matematiku a byl jedním ze zakladatelů moderní filozofie – inspiroval se matematikou a kladl důraz na přesnost úvah a schopnost dotáhnout tyto úvahy do konce, aby bylo možné vyvodit pevné a nezpochybnitelné

závěry. Jeho přístup dal tímto vzniknout novému způsobu filozofické praxe. Co se týče Toma Cruise... je sice pravda, že ve slově „scientologie“ najdete slovo „science“, tedy „věda“, ale tím podobnost s vědeckým výzkumem končí. Tak tak, druhý bod pro Descarta.

To, co mají Descartes a Tom Cruise opravdu společné, je, že oba vážně uvažovali o hypotéze, že jejich život je jen sen. Ve filmu *Vanilkové nebe* (Vanilla Sky) z roku 2001 má David Aames v podání Toma Cruise vážnou dopravní nehodu, která ho znetvoří, a on se rozhodne vstoupit na kliniku, jež udržuje jeho tělo ve stavu kryosuspenze (konzervace chladem), dokud lékařská věda nepokročí natolik, aby mu mohla opravit obličej, který byl nehodou zdeformován. Zůstává tam zmrazen téměř 150 let, během nichž počítač v přístroji, který udržuje jeho tělo naživu, krmí jeho mysl dojmy šťastného života – doslova života snů. David žije ve snu, aniž by o tom věděl. Všechno se zdá být normální, vnímá své tělo, své okolí, svůj byt, mluví s lidmi, zamilovává se... ačkoli to všechno je jen výplodem snu, který si vytvořila jeho vlastní mysl s pomocí počítače na klinice. Tento sen se pak bohužel mění v noční můru, ale víc z děje filmu vám zde neprozradím, abych vám ho nezkazil! Není to tak odlišné od situace, v níž se ocitl Neo ve filmu *Matrix*, o kterém si budeme povídat v příští kapitole. *Matrix* byl uveden do kin v roce 1999, *Vanilkové nebe* o dva roky později, ale *Vanilkové nebe* je vlastně remakem španělského filmu *Otevři oči* (Abre los ojos), který natočil Alejandro Amenábar už v roce 1997. Nehleďte ale,

kdo s tímto nápadem přišel jako první nebo kdo ho komu ukradl. Prvním byl bezkonkurenčně René Descartes ve své knize *Meditace o první filozofii* v roce 1641.

Descartes nás v ní jednoduše žádá, abychom si představili, že spíme a sníme. Svět, který vidíme kolem sebe, není ničím jiným než velmi realistickým snem. Proč nás o to tak seriózní filozof (který nemá v úmyslu psát scénář k filmu) žádá? Smyslem tohoto myšlenkového experimentu není skutečně uvěřit, že tomu tak opravdu je. Descartovým cílem bylo zjistit hranice toho, o čem můžeme pochybovat. Protože je *možné*, abych si představil, že se mi v tuto chvíli zdá, že sedím u stolu a píšu tuto knihu, nebo je možné, abyste si vy představili, že se vám zdá, že ji čtete, pak si ani vy, ani já nemůžeme být skutečně jisti, že se nám to všechno nezdá. Můžeme tedy pochybovat o existenci všeho, co vidíme kolem sebe – možná se nám to všechno jen zdá (nebo jsme možná v nějaké virtuální realitě jako v *Matrixu* nebo ve *Vanílkovém nebi*).

Ale Descartes se nezastavil jen u tohoto. Při pohledu na povahu našich snů si uvědomil, že jsou často sestaveny z prvků, které jsme zažili, když jsme byli vzhůru (a přesně to je také případ Toma Cruise). To znamená, že to, co vidíme i ve snu, stále odpovídá určité realitě, která existuje nezávisle na našem snu. Descartes si proto chtěl představit situaci, která by nás přiměla pochybovat o všem, úplně o všem. To je jeho myšlenkový experiment, kde hlavní roli hraje jeho *genius malignus*.

nus (a pokud vím, *tuto* myšlenku ještě nikdo neukradl, aby o ní natočil film). V češtině Descartův termín „genius malignus“ doslova znamená „zlý duch“ nebo „podvodný duch“ a obvykle se překládá jako „záłudný“ nebo „klamný démon“. Descartes si prostě představuje existenci velmi mocného démona, jakéhosi poloboha, který využívá veškeré své schopnosti k tomu, aby nás klamal, takže pokaždé, když si myslíme, že něco vnímáme, jsou naše vjemy mylné. (Dnes bychom tomu démonovi možná říkali „hacker mozkového softwaru“. Ale bez možnosti změnit heslo.)

Nemám žádné tělo, žádné nohy, žádné ruce a neexistuje žádná kniha, kterou píšu – to mě jen klamný démon nutí si to všechno představovat, aniž by to mělo jakoukoli spojitost se skutečností. A totéž platí pro vás: nemáte ani ruce ani žádnou knihu v nich. (Pro Descarta je jediné, o čem *nelze* pochybovat, existence vaší mysli, ale to je jiný příběh, který vyprávím ve své knize *L'esprit de ma cafetière*, vydané v roce 2021, pokud vás to někdy bude zajímat.)

Descartestedy nabízí představu, že možná nejsme nic víc než mysl neustále klamaná nějakým záłudným duchem. Vše, co si myslíme, že prožíváme, je jednoduše řečeno falešné. Což je trochu podobné představě, že každý váš špatný den je vlastně jen nevydařený televizní pořad, který vám někdo připravil pro zábavu.

Nevím, jak vy, ale já bych *tuto* myšlenku rád vyvrátil. Rád bych si myslel, že mám ruce a že můžu třeba jíst čokoládu, skutečnou a hořkou, ne jen nějakou vysněnou. Ale

jak můžeme filozoficky nebo vědecky dokázat, že je tato myšlenka o zlém démonovi nebo o světě snů nepravdivá?

Jeden z nejznámějších filozofů 20. století, Bertrand Russell, navrhuje smířit se s tím, že není možné nezpochybnitelně dokázat, že nežijeme snový život. Russell bral Descarta velmi vážně. A také si na Descarta okamžitě vzpomněl, když mu byla v roce 1950 udělena Nobelova cena, a tehdy řekl: „Když jsem jel koncem roku 1950 do Stockholmu, abych převzal Nobelovu cenu – překvapivě za literaturu, za knihu *Manželství a mravnost* –, nebyl jsem bez obav, protože jsem si vzpomněl, že o tři sta let dříve, téměř na den přesně, byl Descartes v zimě pozván královnou Kristýnou do Skandinávie a zemřel tam zimou.“

Přesto si Russell pro Nobelovu cenu zajel a také navrhl, jaký postoj bychom měli zaujmout tváří v tvář Descartově výzvě. Protože i když nemůžeme přísně vzato prokázat, že se nám vše nezdá nebo že nás neklame nějaký zlý duch, musíme se ptát nikoli „Jaké mám důvody si myslet, že tomu tak není?“, ale spíše „Jaké mám důvody si myslet, že tomu tak je?“.

Nic neprokazuje, že celý život nesníme velmi realistický sen, ale nic nenasvědčuje tomu, že sníme. Russell se tak odvolává na princip jednoduchosti: je jednodušší myslet si, že máme tělo, ruce a jíme čokoládu, než si představovat, že nás klame nějaký lstivý démon. A jako správný matematik a filozof Russell naznačuje, že je vždy lepší přijmout tu nejjednodušší hypotézu. Závěrem lze

tedy říci, že jelikož je hypotéza, že existuje svět, jak ho vidím, jednodušší než hypotéza, že jsem mysl oklamaná zlým démonem, pak mám více důvodů věřit ve skutečnou existenci světa než ve scénář vymyšlený Descartem.

Zanechávám vás, milí čtenáři, s touto myšlenkou. Co se mě týče, Russellova teorie mě příliš neuklidňuje, protože nakonec uznává, že se klidně může stát, že nic z toho, co kolem sebe vidím, není skutečné. Hmm. Možná nepotřebuji filozofa, ale dobrého psychiatra. Anebo je nakonec třeba nejlepší postoj jedné z postav ve filmu *Matrix*. Zrádce Cypher, kterého hraje Joe Pantoliano, si uvnitř virtuální simulace pochutnává na vynikajícím steaku (veganství nebylo v roce 1999 ještě tak módní jako dnes) a říká:

„Já vím, že ten steak neexistuje, a že když si ho strčím do pusy, Matrix řekne mému mozku, že je... šťavnatej... a moc dobrej. Ale po těch devíti letech jsem na něco přišel.“

Dramaticky se odmlčí, žvýká a vychutnává si steak a pak dodá:

„Nevědomost je sladká.“

Možná je Cypherova úvaha správná. Možná to, na čem nám skutečně záleží, není pravda. Možná nevíme a ani nemůžeme vědět, jaký svět skutečně je. Možná že jediné, co můžeme mít, jsou pocity a vjemy, které z něj máme. A možná se tyto vjemy velmi liší od skutečnosti, od toho, co je doopravdy. Tato myšlenka zaujala poměrně dost filozofů, počínaje například Kantem a některými proudy

buddhistického myšlení. (Pokud jde o mne, tuto myšlenku obhajuji ve své knize *Meta-metaphysics*, vydané v roce 2016. Nedoporučuji vám ji číst. Je suchopárně akademická a posedlá detaily. Kupte si ji spíš třeba místo prášku na spaní, pokud máte problém večer usnout, protože uvažujete o tom, že možná vlastně už spíte a sníte).

Tak vás teď nechám si o tom popřemýšlet. Já si půjdu pro kousek (doufám pravé) čokolády, protože při psaní této kapitoly spálil můj mozek příliš mnoho kalorií... a právě o mozku bude řeč v příští kapitole.

Váš mozek v kádi

„Myslíš, že to, co tu dýcháš, je vzduch?“ ptá se Morpheus ve filmu *Matrix*. Nacházíme se uprostřed akční scény, v níž se Morpheus a Neo utkávají v přátelském, ale velmi působivém souboji. Scéna se odehrává ve velkolepém japonském dódžó a oba muži se mezi údery krátce zastaví, aby popadli dech, a v tu chvíli právě Morpheus říká: „Myslíš, že to, co tu dýcháš, je vzduch?“

Snaží se tím Neovi vysvětlit, že *není* v dódžó, *nemá* na sobě kimono a *nemá* plíce, ruce ani žádnou z částí těla, o kterých si tak samozřejmě myslí, že je má. Ve skutečnosti je Neo připoutaný na chirurgickém lehátku na průzkumné lodi, kde je k jeho mozku připojen jakýsi velký USB kabel, který mu dodává elektrické podněty, tak aby si myslel, že je v dódžó a že dělá salta a neuvěřitelné kung-fu manévry. Je to obzvláště realistický druh virtuální reality – kdybyste tam byli s nimi, budete si *opravdu připadat*, jako byste tam byli.

Je to tak věrohodné, že jakmile se ponoříte do této virtuální reality, nejste vůbec schopni rozeznat rozdíl od „skutečné“ reality. A to je zápleтка celého filmu, neboť se ukáže, že všechny postavy, které si myslí, že žijí obyčejné životy, že chodí do práce a doma si pak vaří večeři, ve skutečnosti leží v nějakých kádích napl-

něných slizkou tekutinou a jsou napojeny velkým kabelem vycházejícím ze zadní části jejich hlavy na počítač, díky němuž věří, že žijí ve světě... no, v našem světě. Tento jejich „svět“ je jen vysoce sofistikovanou počítačovou simulací světa, ve kterém my žijeme. Tím pádem je v Matrixu vlastně teoreticky všechno naprogramovatelné a možné.

A samozřejmě se tu hned nabízí myšlenka, že v takové situaci se možná nacházíme i my, teď a tady. Možná teď ležím na nějakém zařízení a jsem napojen na superpočítač, který mě nutí věřit tomu všemu a myslet si, že okolo mě existuje celý svět 21. století na planetě Zemi se všemi svými součástmi a lidmi. Mám určitou svobodu ve svých rozhodnutích, mohu například napsat „napsat“ místo „napzat“, ale nemohu se z této simulace dostat ven nebo odpojit kabel připojený k mému mozku. (Ve filmu *Matrix* se Neo a jeho přátelé dokážou odpojit, což dává vzniknout zápletce celého filmu.) Vy i já jsme napojeni stejným způsobem, takže můžeme komunikovat virtuálně a nemáme tušení, že naše reálná těla jsou ve skutečnosti úplně jinde.

Matrix byl uveden do kin v roce 1999 a režírovali ho bratři Wachowští (kteří od té doby změnili pohlaví a stali se sestrami Wachowskými). Nevím, jestli Wachowští četli amerického filozofa Hilaryho Putnama, ale vypadá to, že ano. Putnam byl až do svého odchodu do důchodu v roce 2000 profesorem matematické logiky a filozofie na Harvardu. Ale klidně mohl být i filmovým scenáris-

tou. Jedna kapitola jeho knihy *Reason, Truth and History*, vydané v roce 1981, se zabývá právě myšlenkou, že jste, jak Putnam říká, „mozek v kádi“. Ano, Putnam jde ještě dál než scénář *Matrixu* a představuje si situaci, kdy nejenže je vše, co v danou chvíli vnímáte, virtuální realita, ale dokonce nikde neleží ani vaše tělo. Jste jen mozek bez těla, který se v laboratoři koupe v nějakém výživném roztoku, a tento (váš) mozek je přímo napojen na superpočítač, který vám posílá chemicko-elektrické impulsy, díky nimž věříte, že čtete tuto knihu (nebo díky nimž já věřím, že ji píšu).

Proč si vůbec takové příběhy vymýšlet? V případě Wachowských je to pochopitelné: je to skvělý scénář pro dobrý film. Ale co harvardský filozof? Jsou filozofové placeni, aby si vymýšleli takovéto historky? Tady právě můžeme ocenit užitečnost myšlenkových experimentů. Putnam, stejně jako Descartes v minulé kapitole, nenavrhuje, abychom věřili, že je tento scénář pravdivý, ale klade otázku, *jak je možné zjistit*, zda jsem mozek v kádi, nebo ne. Jde o testování naší schopnosti poznání a přemýšlení o tom, co znamená vědět například to, že sedím u stolu. Jak takové poznání získám? Pokud řeknu, že je to proto, že vidím stůl a vidím své ruce a slyším klapot kláves na klávesnici, když píšu větu, kterou právě píšu... pak mi myšlenkový experiment s mozkem v kádi řekne: „Ne, ne, takhle to nemůžeš vědět – jsi mozek v kádi, kterému to vnucuje superpočítač, a nemáš žádnou možnost, jak rozlišit mezi touto virtuální realitou a opravdovým světem.“

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy ***Philo Fiction***.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.